

SOMOGYI ÉVA

A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században

(Horvátországi parasztfelkelés 1653—59)

Tanulmányunk célja, hogy egy önmagában sem jelentéktelen parasztfelkelés kapcsán azt mutassuk be, hogy a különböző társadalmi és jogi helyzetű paraszti rétegek egymás mellett élése hogyan befolyásolja részvételüket a paraszti osztályharcban; hogy azok a területek, amelyeken egymás mellett élnek privilegizált szabad katonaparasztok és robotoló jobbágyok, hogyan válnak a parasztmozgalmak állandó központjaivá. Feladatunknak tehát nem elsősorban azt tekintjük, hogy a felkelés történetét részletesen ismertessük. A mozgalom történetéből csak azokat az eseményeket és jelenségeket elemezzük, amelyek bemutatják a különböző rétegek kapcsolatát s e kapcsolat befolyását a mozgalom céljaira és eredményeire.

1

A majorsági gazdálkodást az a törekvés jellemzi, hogy megcsontosítsa a társadalom kétoldalú polarizációját, a földesúr—jobbágy viszonyoknak sajátos, a második jobbágyságon alapuló rendszerét. Ez a folyamat objektíve abban a törekvésben jut kifejezésre, hogy megfojtsa a termelés azon faktorát, mely lehetővé teszi a kiemelkedést a „zweite Leibeigenschaft” rendszeréből, hogy elsorvassza a paraszti árutermelést. Létezik tehát egy ilyen harc a földesúri majorsági gazdálkodás és a paraszti árutermelés között, mely végső soron a fejlődés azon tendenciáinak küzdelme, melyek meghatározzák, milyen út vezet nálunk a feudális termelési mód végső válságához és megszüntetéséhez.

Azoknak az erőknek felmérése, amelyek szembenállnak a földesúri árutermeléssel, most nem célunk. Csupán annak megjelölése, hogy a majorsági gazdálkodás kialakulása és uralkodóvá válása nem eredményezi a társadalmi tagozódás leegyszerűsödését. Éppen ellenkezőleg. A XVI — XVII. század teremti meg a jobbágyság erős rétegződését. Szándékosan nem differenciálódásnak neveztük e folyamatot, bár legnagyobbbrészt valóban a mezővárosi vagy falusi árutermelésben való részvétel következményeként létrejött differenciálódásról van szó. De ugyanakkor a jobbágyság nem elhanyagolható hányada szakítja szét a második jobbágyság kötelekeit úgy, hogy annak legalábbis nem közvetlen oka a társadalmi gazdasági fejlődés adott volta. Gondolunk itt a katonai szolgálatért privilégizáltak széles rétegére.

Horvátországban a második jobbágyság rendszerének áttörése leggyakrabban ez utóbbi módon történik, tehát — közvetlenül — független a fejlődés szerves menetétől.

A horvátországi rendkívül nagy birtokkal rendelkező családok korán áttérnek az allodiális gazdálkodásra. Már a XVI. század közepén egyes leg-
gazdagabb földesurak birtokain általánossá válik a röghözkötés, a robot meg-

növekedése. Egy 1558-as Frangepán-birtokra vonatkozó urbárium tanulsága szerint a nyolc nagy birtoktestből álló uradalomból hétben már megfosztották a jobbágyot a szabadköltözés jogától, s robotkötelezettségét heti hét napra növelték.¹

Az allodiális gazdálkodás megerősödését a hatalmas birtokokon túl a kedvező piaci lehetőségek — főleg a tenger felé — is segítik. Köztudomású, hogy a horvátországi nemesség aktívan részt vesz e korban nemcsak az árutertermelésben, hanem értékesítésében is. Ismert tény a Zrínyiek, Frangepánok és a Habsburgok közti vetélkedés a Földközi-tengeren; hogy Zrínyi Péter felesége, Frangepán Katalin maga is foglalkozik a tengeren túli árukkal való kereskedelemmel.² Rauch Dániel horvátországi harmincados 1655. évi emlékiratában így panaszodik: „... majd leginkább az úri és nemes rend vévén maga eleiben az kereskedést, ki fizeti meg az harminczadot”.

Hogy a XVII. század közepén már jelentős pénzüsszeggel rendelkezik a nemesség, mutatja, hogy újabb és újabb luxus-cikkeket, különböző posztóféléseket, aranyos és selyemszövetet hoznak be az országba, s e cikkek növekvő részét teszik ki a kereskedelmi forgalomnak.³

Ugyanakkor azonban az allodiális gazdálkodás kiszélesedésének gátat vet az a rendkívüli munkaerőhiány, amellyel küszködik lényegében nem csupán a földesúri majorság, hanem általában az ország gazdasági élete. Horvátország területe évszázadokon át valóságos hadszíntér. Különösen a Kulpa vonala s az attól délre eső területek. Lakosságát elhurcolják, vagy kénytelen elmene-külni Magyarország vagy Ausztria irányába, hatalmas, puszta területeket hagyva maga után. S bár a tizenöt éves háború befejezése után állandó szervezett telepítés folyik, a munkaerőhiányt még részben sem sikerül pótolni.⁴ A földesúri vagy egyházi telken ülő parasztok egy része pedig nem kényszeríthető számottevő robotra, mivel katonai szolgálatot is teljesít. Ilyenek szép számmal vannak mind az új telepések, mind a régebbi jobbágyok között. (Ezekről alább részletesen szólnunk.)

Mégis a körülményekhez képest erőteljesen fejlődő majorsági gazdálkodás mellett nem beszélhetünk olyan méretű paraszti árutertermelésről sem, mint amilyen például a magyarországi.

A paraszti árutertermelésre azért is kisebb a lehetőség, mert azon ország-részen, mely ebben a korszakban Horvátország tényleges gazdasági erejét jelenti, a Száva—Kulpa vidéken a paraszti árutertermelés tipikus ágának (szőlő-

¹ *Бромлей: Крестьянское Восстание 1573 года в Хорватии.* Москва, 1959. 151—152. l. Bár Bromlej monográfiájának tárgya az 1573-ban lezajlott Gubecz Máté vezette felkelés, bőséges gazdaság- és társadalomtörténeti adatai és következtetései nagyban segítségünkre voltak a korszak speciális horvát viszonyainak megismerésében, s több helyen hivatkozunk azokra.

² *Historija Naroda Jugoslavije* (a továbbiakban HNJ.), Zagreb, 1959. Szerk.: D. Durdev, B. Grafenauer, J. Tadić.) 714. l.

³ Emlékirat a harmincadok állapotáról 1655-ből. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (a továbbiakban MGSz) 1898. 577—579. l.

⁴ Az 1630-as rakonoki urbáriumban a falvak egész sora újonnan telepített. A jobbágyok itt a szokásosnál hosszabb, nyolc—tíz évi mentességet kapnak. Mégis, az új településeken is a telkek közel fele deserta, ami jóval több annál, ami e korban annak következtében szokásos, hogy a jobbágy elveszíti igaerejét. Találkozunk olyan esetekkel, hogy jobbágyok libertinusságot kapnak jutalmul, mert gondoskodnak egy-egy falu telepítésének megszervezéséről. *Lopasić: Hrvatski urbani I. Monumenta Historico-Juridica Slavorum Meridionalium* (a továbbiakban MHJSM) V. v. Zagrabiae, 1885. 181—183. l.

művelés, marhatenyésztés) csak másodlagos a szerepük. A folyók medencéiben gabonatermelés folyik, s a bortermelés a földesúri allodiumon is háttérbe szorul.⁵ A marhatenyésztést pedig részben a földesúr vindikálja magának, részben pedig, mint látni fogjuk, a szabad katona-paraszság tartja kezében. Végül pedig: ami részben oka, részben következménye a paraszti árutermelés gyengeségének, az, hogy a horvátországi mezővárosoknak nem sikerül jelentős privilégiumokra szert tenniök.

2

Az ország gazdasági-társadalmi fejlődését alapvetően meghatározzák külpolitikai viszonyai: a török közelsége, az állandó támadások, területfoglalások. Már a XVI. század elejétől szabdalja meg e népterületet a török. Egy század múlva három megcsunkult megyéje — Kőrös, Varasd és Zágráb — már csak közös kongregációt tarthat. A kis területre zsugorodott, Kulpától és Szávától délre fekvő Horvátország lassan egybemosódik a szlapon területekkel, kiterjeszkedve a Dráváig, tehát magába foglalva a történeti Szlavoniát is. (Szlavonián ezután a Dráva—Száva közének török uralom alá került keleti megyéit értették.)⁶

A fő feladat a még megmaradt töredék terület védelme. S ez nem csupán azért ütközik nagy nehézségekbe, mert az udvarnak és az ország rendjeinek sem pénze, sem áldozatkészsége nem elegendő a feladat ellátására, hanem azért is, mert a megrikult lakosság nem képes arra, hogy önállóan alkossa az ország védelmi erejét.

Így következik be az, hogy a XVI. század második felében a törökkel szemben való védelmet szolgálva újabb területek kerülnek idegen kézre.

1578-ban Károly főherceg a stájer Mura-melléki Bruckba hívja össze a belső osztrák rendeket, akik magukra vállalják a horvát (károlyvárosi) és a szlapon (varasdi) határvidék katonai költségeit. Azonban ragaszkodnak ahhoz, hogy a határvidék igazgatása egy külön belső osztrák haditanács (a gráci) által történjék, s a bán katonai ügyekben a főherceg alatt álljon. Ez kezdetben a polgári és katonai igazgatás különválására, majd hamarosan arra vezet, hogy a bán a területen minden hatalmát elveszíti.⁷

Már az ország gazdasági helyzetét vázolván említettük az ország termelőerőinek rendkívüli megcsappanását. Amíg a szorosán vett Magyarországról inkább csak a nemesség és a városi polgárság menekül el a töröktől, Horvát-Szlavonországból a jobbágyság is. Egyszerre 8—10 falu is megindul. Musztafa budai pasa írja 1574-ben: „az iszpáhiák pedig sírnak, óhajtanak, éhel is meghalnak, mert nincsen mihez nyúlniok” — elköltözvén birtokaikról a jobbágyok.⁸

A puszta területekre azonban már a XV. századtól, de főleg a XVI—XVII. században a Balkánról különböző népelemek menekülnek, hasonlóképpen a török elől. De Horvátországban úgy fosztogatnak, garázdálkodnak, mint üldözők, sőt nem ritkán török portyázó csapatok előőrseiként érkeznek ide.

⁵ *Bromlej*: i. m. 50—51. l.

⁶ E terület közjogi viszonyaira vonatkozóan lásd A magyar bírósági szervezet és perjog története. Szerk.: Varga Endre. (Soksz.) 93. l.

⁷ *Thallóczy Lajos*: Károlyváros s a horvát határőrvidék keletkezése. MGSz 1898. 371—372. l.

⁸ *Takáts Sándor*: Magyar küzdelmek. I. é. n. 43. l.

Ezek a balkáni, főleg szláv népelemek a horvátországinál primitívebb társadalmi körülmények közül szakadnak ki, s a közösség köztük éppen ennek, és nem etnikai azonosságuknak következménye. Hazájukban pásztorkodással foglalkoznak, s még lényegében vérségi kötelékeken alapuló közösségekben élnek. Az új területen többnyire folytatják korábbi életmódjukat, mely leginkább a mi hajdúinkhoz hasonló. S mint látni fogjuk, végül a XVI—XVII. századi magyar hajdúsághoz hasonlóan szabad (zsoldos) katonaelemmé válnak.

A források nagyon különböző neveket illetik őket: vlachoknak, uszkókoknak, martalócoknak stb. nevezik.

Bizonyos Herold János Bazil Ferdinándnak a törökkel 1556-ban folytatott hadjárata kapcsán ír a hajdúkról, s olyan embereknek jelöli meg őket, „akiket a mieink hajdúknak, az illirek uszkóknak, mások martalócoknak, mordáloknek és chymeritáknak(?) neveznek közönségesen”.

Bizarus Péter pedig az 1560-as években írja, hogy sokan vették be magukat Esztergomba olyan emberek, akiket közönségesen martalócoknak neveznek. „Ez az emberfajta pedig — folytatja — teljesen vad rablókból áll, gyilkossággal és kirablással nyugtalanítanak mindenkit, mivel vakmerőek, igen erős testűek, semmiféle dologtól és veszélytől nem félnek, őket a magyarok egy névvel hajdúknak, a dalmátok uszkóknak, a törökök és illirek martalócoknak nevezik.”⁹

„A különböző népek társadalmában, különböző nevek alatt szereplő, de hasonló jellegű és körülbelül egyazon időben hasonló történeti szerepet játszó pásztornép közös társadalmi fejlődésére utal. Valósággal délkelet európai fejlemény, a feudalizmus korszakának egy sajátos társadalmi képlete mutatkozik itt. Egyformán olyan rétegről van szó, mely valósággal kiesett a társadalomból.”¹⁰

Az elhagyott, pusztá jobbágytelkek, a rosszul ellátott végvárak, s a velük szemben ólálkodó török csapatok egyfelől, másrészt a hazátlanul kóborló, fosztogató vlachok jellemzik leginkább az ország helyzetét.

Amikor tudatos törekvés indul meg arra, hogy a vlachokat valamiképpen az ország törvényeihez kössék, s ezzel megfékezzék őket, erre legalkalmasabb módnak az látszik, hogy bevonják őket az ország védelmi rendszerébe. S úgy tűnik, hogy ezzel egyben pótolható az elmenekült, elpusztított horvát jobbágyok katonai ereje is. Ez a törekvés a XVI. században indul meg, s teljességében a XVII. században bontakozik ki.

A XVI—XVII. században Magyarországra bevándorolt különböző nevekekkel illetett, főleg szláv népelemek a feudálizálódás más, a mienktől eltérő útját járták korábbi hazájukban; társadalmi szervezetükben az ősi nemzetségi kötelékek sok vonását őrizték. Korábbi életmódjuk maradványait XVII. századi, horvátországi megtelepülésük után nyert privilégiumaik is fenntartják, amiről alább még szólni fogunk. Magatartásukat, szembenállásukat a nálunk honos jogtalansági rendszerrel éppen az határozza meg, hogy a feudálizálódás más útja, s bizonyos mértékig hátramaradottabb volta nagyobb szabadságot jelent, szembenállást a vérségi köteléken alapuló közösségek szabadságának s a menekülés és kóborlások idején minden kötöttségtől mentessé vált életmódnak a talajáról a nálunk kialakult, sőt virágkorát már túlélt feudális renddel.

⁹ Szabó István : A hajdúk 1514-ben. Századok (a továbbiakban Sz.). 1950. 188. l.

¹⁰ Szabó István : i. m. 194. l. Vö. Греков: Паница, Москва. 1951.

A következőkben megkíséreljük vázolni a már letelepített vlachok katonai szervezetét, s ezen keresztül társadalmi helyzetüket. Ez azonban megfelelő mennyiségű forrásanyag és az újabb jugoszláv irodalom ismerete nélkül valóban csak kísérletnek tekinthető.

A XVII. században Magyarországon is a végvári zsoldos katonaság hanyatlása következik be. Az állam nem tudja fedezni a honvédelem költségeit, s így a hadi feladatokat jobbágytelekre ültetett, katonáskodásra kötelezett szabad parasztok látják el, akik a katonáskodás fejében mentességet nyernek a szokásos jobbágyterhektől. A honvédelemnek ez a módja nemcsak az állam, hanem az egyes földesurak lehetőségeinek is inkább megfelelt. Azok a főurak, akik zsoldos hadsereg fenntartására nem lettek volna képesek, robotoló jobbágyaik egy részét szabad katona-parasztokká tették, vagy pusztá telkeikre nincstelen, katonai szolgálattal adózó bujdosókat fogadtak, tehát ilyen jellegű „jobbágyfelszabadítással” gondoskodtak birtokaik, s ezen keresztül az ország védelméről.¹¹

Horvátországban a vlachok katonai szervezetét és társadalmi helyzetét elsősorban nem az határozza meg, hogy katonai szolgálatukért kapnak-e zsoldot, vagy sem, hanem hogy az a föld, melyre települnek, földesúri tulajdont képez-e, vagy attól független terület. Így különböztetjük meg a vlachok két nagy kategóriáját: 1) azokat, akiknek telke már semmiféle feudális kapcsolatban nincsen sem magán-, sem egyházi földesúrral, 2) és a magánföldesúri és egyházi vlachokat.

1. Elsőnek az állam vállalkozik arra, hogy telket adjon a kóborlóknak, cserében katonai szolgálatra kötelezve őket.

A vlachokat korábban is művelt területekre telepítik. Részben kincstári birtokokra (mint Kapronca), részben olyan területekre, amelyek hosszú évek óta puszták lévén, amúgy sem hajtottak hasznot földesuraiknak. Egy 1628-as forrás említi, hogy a vlachokat kivezetve a török területről, letelepítik olyan erdőbe és más területekre, amelyek már nyolc éve, vagy annál is régebben pusztán állanak.¹²

Elképzelhető azonban, hogy a földesurak egyes esetekben lakott területeket voltak kénytelenek átengedni az államnak valamiféle kompenzáció fejében a védelem, saját birtokaik biztonsága érdekében.

A dubováci uradalom, ahol a XVI. század 70-es éveiben kezdik el Károlyváros építését, szintén magánföldesúri, Zrínyi-birtok. A dubováci uradalomhoz tartozó Gaz faluból két jobbágytelket hasítanak ki, ezen a területen épül fel a vár. (A telkek közül 4 deserta, 2 egész és 2 fél telek azonban lakott.) A kincstár 600 forint kisajátítási összeget fizet Zrínyinek. Hamarosan azonban a határvidéki igazgatásnak szüksége lesz az egész uradalomra.

Ekkor, Lopasić állítása szerint, a Zrínyiek 14 000 forintért átengedik a várbirtokot. Thallóczy kétségbe vonja Lopasić szavait, szerinte az a megegyezés születik, hogy míg a király nem kárpótolja a Zrínyieket hasonló értékű jószággal, évi 800 forintot fog nekik fizetni.¹³

¹¹ *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Sz. 1960. 292. l.

¹² *Lopasić*: Spomenici Hrvatske Krajine. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium (a továbbiakban MSHSM) XVI. v. XCIV. sz. 146. l.

¹³ *Thallóczy Lajos*: i. m. 367—369. l. A dubováci urbarium kiadva: MHSM. V. v. 118—125. l.

Számunkra mindebből az a lényeges, hogy a védelmi szervezet kialakítása érdekében, rendkívüli esetekben, még birtokvásárlásra is sor kerülhet a kincstár, illetve a végvidéki igazgatás részéről.¹⁴

A vlachoknak az a kategóriája, melyre az ismert 1630-as II. Ferdinánd-féle, majd 1667-ben megújított I. Lipót-féle statutumok vonatkoznak, ilyen, földesúrtól teljesen független, csupán katonai elvek alapján szervezett telepeken helyezkedik el.¹⁵

A vlach telepesek valamennyien önálló, s valószínűleg általában egyenlő parcellát kapnak, amelyen földműveléssel, de főleg állattenyésztéssel foglalkoznak. (Ökröt, lovat, disznót, bort, gabonát — amit a vlachok bírnak — szabadon adhatják, vehetik — mondja a statutum.) Telkük után katonai szolgálattal tartoznak. Ide értendők a várépítési és erődítési munkálatok, az erdőirtás, ami szintén a védelmet szolgálja.

Birtokukkal lényegében szabadon rendelkeznek. Ha valaki házát, földjét, telkét elzalogosítani, vagy valamilyen más tituluson valakinek átadni akarja, ezt a kenéz és két-három tanú jelenlétében megteheti. Ahhoz, hogy egyik területről a másikra költözzenek, tehát a hódoltságból a határvidékre, vagy egyik kapitányságból a másikba, a főkapitány tudta szükséges.

Zsoldot csak kisebb részük kap, nem a paraszti telek helyett, hanem azon túl. Ha ellenség támad, valamennyiöknek két-három óra alatt harc-képeseknek kell lenniök, nemcsak saját várukat kell védelmezniök, hanem szükség esetén távolabbi területekre, esetleg más tartományokba is vezényelhetik őket. Zsold nélkül török területen 14, másutt 8 napig kötelesek harcolni, ez időn túl zsoldot kapnak.

Az 1630-as, II. Ferdinándtól nyert privilégiumuk még tiszteletben tartja ősi — átmeneti társadalmi és osztályviszonyokat tükröző — szokásjogukat. De a részletes szabályozás első lépés e jogok megmásítására.

Falvanként kenézt és esküdteket választanak, kapitányságonként főkenézt és bírákat, akiket mind a területi parancsnok erősít meg. A választások évenként történnek, és a falvak magisztrátusainak megválasztásában a közösség minden tagja részt vesz. A főkenéz és bírótársai alkotják a kapitányság törvényszékét, ez a legsúlyosabb bűnesetek kivételével minden ügyben ítélkezhet. A főbenjáró bűnök a kerületi parancsnokság illetékessége alá tartoznak. Amint kialakulnak a felsőbb fórumok, a faluközösségi elemek háttérbe szorúlnak, a kenézek hatásköre csak jelentéktelen ügyekre terjed ki.

2. A hadi szervezet átalakítása a XVI-XVII. században Bécs befolyásának növekedését, a báni hatalom és hatáskör megcsonkulását eredményezi.

A báni határvidék — Károlyvárostól Ivaniéig — az egyetlen terület, ahol a horvátoké minden funkció, de anyagi támogatást sem igen kapnak Béctől. A kulpai, amúgy is rosszul fizetett báni katonaság arra sem elegendő, hogy a portyázó török csapatoknak ellenálljon. A vidék erősségeit főurak vagy egyházi hatalmasságok várai képezik, s így természetesen adódik, hogy a védelem oroszlánrészét nekik kell vállalniok.

¹⁴ A határvidéki parancsnokság jelentős összegét fizet megváltásként a földesúrnak a Verbouzka Moraviae és Goimeria falvak elfoglalásakor is. (Ld. az alább részletesen ismertetett pert.) MSHSM. XVI. v. CII. sz. 157—161. l.

¹⁵ A vlachok első privilégiuma: Jura et privilegia Valachis in Regno Slavoniae inter Savum et Dravum degentibus, a Rege Ferdinando concessa. 1630. Kiadva: *Kukuljenić: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Zagreb. 1862. I. 308—318. l. A privilégium 1667-es megújítása: *Statuta valachorum*. MSHSM XVI. v. CCVIII. sz. 324—332. l. Vö.: A magyar bírósági szervezet és perjog története. 98—101. l.

Az e területen kialakuló katonai rendszer sajátosságát az adja, hogy nem az állam, az ország rendjei közösen tartják a várakat, hanem magánföldesurak. Sőt, gyakran a kapitány is maga a feudális úr. Ebből természetesen következik, hogy bármennyire is privilégiumokkal rendelkeznek az itteni katonaelemek, privilégizált, a feudális kötöttségeken többé-kevésbé kívül álló közösségeiket veszélyezteti a feudalizálódás, közvetlenül pedig privilégiumaik megcsönkítése.

A vlachok olyan parcellán gazdálkodnak, melynek jobbágytelki eredete még világosan él. S ha fel is vannak mentve a jobbágyszolgáltatások alól, e mentesség nem jelent függetlenséget a feudális úrtól. Egy 1626-os rendelkezés meghagyja, hogy azok a vlachok, akik bűnügyekben eddig vagy a vég helyi kapitánynak vagy a földesúrnak voltak alávetve, ezentúl az ilyen ügyekben a földesúr és a kapitány együttes ítélete alá tartoznak.¹⁶

Azok a vlachok, akiket már az urbáriumokban is feltüntetnek, valószínűleg a földesúr magánhadseregéhez tartoznak. Egy 1558-as összeírás az inquilinusokkal együtt veszi számba őket, tehát a földesúr hűbéreseinek azon csoportjában, amely jelentős feudális szolgáltatással nem tartozik ugyan, de a feudális nagybirtok tartozéka.¹⁷ Az ilyen állapotban élőket állandóan veszélyezteti privilégiumuk megcsönkítésének réme.¹⁸

A földesúr törekvése, hogy katonái közül minél többet jobbágygyá tegyen. Hiszen annak ellenére, hogy alattvalóinak száma megnövekedett, nem tudja gyarapítani allodiumát, mert katona-parasztjait robotra nem kötelezheti.

Ezzel magyarázható a magán-vlachok igyekezete, hogy kimeneküljenek az egész közösségükkel a földesúri fennhatóság alól. E törekvésükben felhasználhatják azt az ellentétet és versengést, amely a horvát nemesség és a végvári kapitányok között (s természetesen az egyes horvát nemesi családok közt is) dúl a települő vlachokért. 1635-ben egy egész sor privilegizált település vlach, predaucius és szláv lakója tagadja meg az engedelmisséget urának, s falvaikat a körösi kapitány alá tartozónak mondják.¹⁹ Az 1659-es országgyűlés szintén olyan magán-vlachokról hoz döntést, akik kivonták magukat katonai és polgári tekintetben a földesúr joghatósága alól.²⁰

Kétségtelen azonban, hogy a földesurak nemcsak olyan módon jutnak tényleges jobbágyi állapotban élő vlachokhoz, hogy azokat fokozatosan fosztják meg kiváltságaiktól. Egyes földesurak eleve jobbágyi sorba telepítenek vlachokat. Ezek megtartják eredeti foglalkozásukat, de a korábban lényegében szabadparaszt elemekből adózó jobbágyok lesznek.

Tudunk arról, hogy a zágrábi püspökség, Zrinyiek, Dersffyék jószágain is megtelepülnek olyan vlachok, akik dézsmát és kilencedet fizetnek,²¹ a

¹⁶ MSHSM. XVI. v. LXXXIX. sz. 137. l.

¹⁷ *Bromlej*: i. m. 152. l.

¹⁸ Ilyen kísérletről számol be 1623-ban Péter zágrábi püspök levele, figyelmeztetve, hogy a vlachok jobbágysorba süllyesztésének kísérlete könnyen válthat ki felkelést. Országos Levéltár (a továbbiakban O. L.) Canc. Litt. Privat. No. 200. Az 1541-ben az olajli földbirtokra telepedett „nemes és fölfegyverzett férfiak”, akiket a katonáskodás egyedüli feltétele mellett telepítettek le, egy 1646-os urbárium szerint — túl korábbi katonai kötelezettségeiken — településekként tizenkét forintot tartoznak fizetni. HNJ 719. l.

¹⁹ MSHSM. XVI. v. CIX. sz. 180. l.

²⁰ Corpus Juris (a továbbiakban CJ) 1659 : 91.

²¹ CJ 1604 : 14. tc.

Frangepánok puszta telkeiből legelőt alakítva csalogatják magukhoz a vlach munkáskezet.²²

Érdekes azonban az, hogy amint Magyarországon a hajdúk, Horvátországban is a hozzájuk hasonló eredetű, társadalmi helyzetű és funkciójú vlachok bekapcsolódnak az állattenyésztésbe olyan mértékben, hogy abból piacra is jut.

Már bevándorlásuk kezdeti szakaszán hallunk arról, hogy vlach pásztorok olyan jelentős állatkereskedelmet folytatnak, hogy egyes területeken vámmentességet is sikerül szerezniök.²³

Azok az adatok azonban, amelyek a vlachok nagyarányú legeltetéseiről szólnak, sokszor félrevezetők. Felhasználva ui. azt a lehetőségüket, hogy az év meghatározott hónapjaiban ráhajthatják nyájukat a közös legelőkre, bérért vállalják kereskedők állatainak jöltartását, mielőtt azokat a külföldi piacokra hajtánák, tehát ezekben az esetekben nincs szó a vlachok önálló árutermeletéséről.²⁴

Figyelemreméltó azonban az a per, amely Thersacz Miklós és Farkas, valamint Goimeria, Verbouzka és Moravica falvak vlach lakói közt folyt le.²⁵ Amikor elfoglalják a vlachok, mint új telepések az említett helységeket, kapitányuk 10 ezer forintot fizet a megváltásért. Azonban kevésnek bizonyul a falvakhoz tartozó rét és kaszáló, s áthajtják barmaikat a szomszédos, Frangepán-birtokot képező területekre. Amikor pert indítanak ellenük, felajánlják, hogy saját zsoldjukon, négyezer forintért megvásárolják a Bosiljevohoz tartozó cetingorai legelőt és a kamenskói kaszálót.

A földesúr az ajánlatot visszautasítja, s hosszú huzavona után 1649-ben zárul le a vita, azzal az egyezséggel, hogy évi száz rajnai forintért bérelik a vlachok a legelőt.

A három faluban mindössze 52 háztartást tartanak számon, amelyeknek 200 fegyverforgató férfit kell kiállítaniok. A falvakat környező legelőkön állítólag tizenhétcezer barmuk legel.

Kétségtelen, hogy ezek a vlachok olyan méretű állattenyésztéssel foglalkoznak, ami már számottevő árutermeletésnek tekinthető. Bizonyára nem a rendszertelenül kapott, amúgysem nagy zsoldjukból ajánlják fel könnyűszerrel a négyezer forintot a szükséges területek megvásárlására.

A per arra is következtetni enged, hogy a vlachok nemcsak azzal a földterülettel rendelkezhetnek szabadon, amelyet mint katona-parasztok letelepülésükkor kaptak. Elvileg annak sine akadály. A most földet vásároljanak maguknak, tehát olyan birtokrészhez jussanak, ami most már valóban semmiféle feudális kötelezettséget (még katonait sem) ró birtokosára. A földesúr részéről olyan tiltakozás nem merül fel, hogy ő eleve jogtalanak találná a

²² Amikor a fosztogatásuikkal s dulásuikkal egyébként is sok bajt okozó uxor-havai vlachokat a Frangepánok egyik embere, Mandich Farkas megtelepíti ura birtokán, jutalmul négy jobbágyot kap. MSHSM. XVI. v. CLXXXVIII. sz. 300. l.

²³ *Bromlej*: i. m. 122—123. l.

²⁴ Az 1655-ös országgyűlésre készített zágrábi követi utasításban éppen azért panaszkodnak a rendek, mert a károlyvárosi végbeliek kereskedők lovait bérért legeltetik. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSzK). Kézirattár. Fol. Hung. 1045. ff. 8—9.

²⁵ MSHSM. XVI. v. CCVIII. sz. 324—332. l. A per lezártára *Tarczay Erzsébet* utal. A jobbágytörtenete Horvátországban 1650—1848. Bpest. 1913. 93. l. A vizsálykodás 1632-ben kezdődik. Vö: *Hóman-Szekfü*: Magyar Történet V. köt. é. n. 84—85. l.

vlachok földvásárlását. Egyszerűen szüksége van azokra a földterületekre, amelyekre a vlachok is igényt tartanak.

A feudális tulajdon és birtoklási viszonyok kizárólagosságának áttérése szempontjából az sem jelentéktelen, hogy az igényelt földkelet a vlachok végül mégis megszerzik maguknak olyan bérlet formájában, amelyre nem nehezedik semmiféle feudális kötöttség.

Láttuk tehát, hogy míg a vlachok egy kisebb hányada közvetlenül a földesúr hatalmába kerülve jobbágyvá lesz, s ezek számát a földesúr növelni igyekszik, a vlachok nagy többsége szabad katonaparaszt. A föld birtoklásával kapcsolatos — fentebb részletesen ismertetett — jogai: szabad végrendekezés, adás-vétel stb. olyan eredmények, melyeket másutt az árutermeleésből meggazdagodott parasztság (szőlőbirtokos stb.) vagy a parasztpolgári fejlődés útján elindult paraszti közösség, egy-egy mezőváros egésze szerez meg magának.²⁶ A föld birtoklásában élvezett nagyobb szabadság e korban az árutermeleés polgári irányba fejlődésének eredménye és elősegítője.

A mi esetünkben ilyesmiről nincsen szó. E szabadság végeredményben nem szerves fejlődés eredménye. A balkáni népek államisága a török hódításkor még jóval lazább, mint a mienk — tükrözve társadalmi elmaradottságukat —, s a hódoltság alatt, legalábbis az első időkben, a fejlődés szinte stagnál. Amikor az említett népelemek kiszakadnak e viszonyok közül, s végre nálunk megtelepülnek, társadalmi és jogi helyzetük tükrözi azt az utat is, amit hozzánk eljutva megtettek. A feudális falusi közösség kötöttsége és szabadsága, katonai hűbéresség és határőrvidéki privilégiumok határozzák meg társadalmi állapotukat.

A vlachok szereznek olyan jogokat, amelyek formailag hasonlóságot mutatnak azokkal, amelyeket az árutermelő parasztság biztosít magának, ami jelenti a második jobbágyág egyre szorítóbbá váló kötöttségeinek áttörését, egy szabadabb, s gazdasági és társadalmi emelkedés nagyobb lehetőségét biztosító úton való elindulást, az úgynevezett parasztpolgári fejlődést.

Tartalmilag párhuzamos és ellentétes folyamatról van szó. A párhuzamosságot a vlachoknak a föld birtoklásával kapcsolatos jogaik adják, s hogy hasonló módon kapcsolódnak be az árutermelésbe, mint a mezővárosi parasztság egy jelentős része. (A marhatenyésztő parasztság ennek a felemelkedő rétegnek jellegzetes típusa.)

De a parasztpolgári fejlődéssel ellentétes folyamat megnyilvánulását látjuk, ha a határőrvidéki vlachok jogait nem a fejlődés egészéből kiszakítva vizsgáljuk, sőt ez esetben éppen a parasztpolgári fejlődéssel ellentétes tendencia kapja a döntő hangsúlyt. Többször mondtuk már: a szabad katonaparaszti réteg létrejötte eltér a fejlődés normális menetétől. De hogy létrejön egy ilyenfajta réteg, következik az árutermelés és pénzgazdálkodás elmaradottságából, éppen abból, hogy a jelzett parasztpolgári fejlődés lehetőségei nagyon is korlátozottak. Éppen az, hogy kevés a feudalizmuson kívül álló erő (mely az állam legfőbb anyagi támaszát adhatná), okozza, hogy az ország nem képes korszerű zsoldos hadsereg fenntartására, s ezért születik meg — lényegében anakronisztikus módon — egy, a szorosan vett feudális osztályokon kívül álló szabadparaszti réteg. Azok az új kutatások,

²⁶ A mezővárosi földhasználatra vonatkozókat vö. *Makkai László*: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. Kelemen Emlékkönyv. Bukarest, 1957. A paraszti árutermelésre vonatkozóan általában: *P. Zs. Pach*: Das Entwicklungsniveau der feudalen Agrarverhältnisse in Ungarn. Études Historiques. Bpest, 1960.

amelyek pl. a dunántúli hajdúkra vonatkoznak, s amelyeket bizonyára újabb adatok fognak követni, mutatják, hogy a XVI. századi végvári korszak után a XVII. századra a szabad katona-parasztság védelmi rendszere jellemző, s ezzel egy új társadalmi réteg létrejötté.²⁷

A vlachok, szlávok, predauciusok stb. a társadalom egy olyan kategóriáját képezik, amely speciálisan a feudalizmus szülötte, s amely mégis bizonyos fokig „kívül” áll a feudalizmuson, helyesebben annak alapvető jobbágy–földesúr viszonyán. Ez az ellentmondás fokozódik azáltal is, hogy a szabad parasztság kialakulása éppen arra a korszakra esik, amikor a jobbágy-ság egészének feudális függése — a munkajáradék ismételt előtörése következtében — fokozódik. Így létrejöttük jelentősége nemcsak az osztálytagozódás bizonyos módosításában áll, hanem hogy szabadságjogaikkal, privilégiumaikkal új távlatot nyitnak a paraszti osztályharc számára.

3

A vlachok letelepítésének akciója csak félig járt sikerrel. Kétségtelen, a megtelepülés és szervezett élet a kóborlás, fosztogatás alapokát megszünteti, de egyszerre nem változtatja meg nagy tömegek magatartását a társadalommal, annak törvényeivel szemben. A vlachok szembenállása a társadalmi „renddel” egy olyan réteg életmódját jellemzi, amely aránylag hirtelen váltja fel szabadságát az osztálybilincsekkel.

A fosztogató vlachok és más határőrvidékiek a XVII. század közepén is rettegésben tartják a környéket. Kifosztják az Ausztriába igyekvő kereskedőket, elhajtják a jobbágyok legelő nyáját, betörnek a szomszédos birtokokosok pincéibe.²⁸

A kóborló, fosztogató vlachok nemcsak rablásaikkal károsítják a nemeseket, hanem azzal is, hogy gyakran magukhoz csalogatják a jobbágyokat, s hogy telepeik nagyrészt korábban is művelt területeken alakulnak, s a földesúr békés robotoló jobbágy helyett fenyegető fegyvereket lát birtokán.

Ez az oka annak, hogy a korban — legalábbis a parasztfelkelés kitöréséig, de még az 1655-ös erszággyűlésen is — a horvát közélet központi

²⁷ *Zimányi Vera* : i. m.

²⁸ E túrheterlen állapotok ellen már a zágrábi káptalan is tiltakozik, védelmet az uralkodónál keres a sziszeki kapitánnyal szemben. „A parancsnok kaszálóikat és a vár aljában fekvő legelőket saját hasznára bitorolja, s a káptalant és jobbágyait teljesen kizárja onnét, sőt embereinek állatjait, ha azok véletlenül a kaszálóra, vagy a várral szomszédos földekre tévednek, s a határőrök ott legelve találják, bár az ő földjük, behajtják a várba s ott tartják. Azonkívül jobbágyait főhatalma jogánál fogva különböző költött vádakért falvaikból megidézi, s ha így sikerült neki egyeseket várába csalni, azokat behöröngzi s csak súlyos bírság ellenében bocsátja el. Mikor pedig az egyik jobbágy a káptalannak ily idézésnek nem engedelmesskedett, katonákat küldött annak házába, kik ott elfogták és kegyetlenül megverték; két ökröt is elvezetett a paraszt istállójából, egyiket le is vágatta, de a másikat a jobbágy és családja kéréseire és könnyire s több káptalanbeli ember közbejöttére, szabadon bocsátotta...” „...E napokban határőrök elfoglalták jobbágyaink szántóföldjeinek egyik darabját a Kulpán túl, mely után a jobbágyok nekünk szolgálmányokat s más jobbágyi terheket adni szoktak, s a földek egy részét árpával vetették be, a többi földekről pedig erővel tartják vissza s tiltják el jobbágyainkat. Következtesen arra törekszenek, hogy így minket jobbágyaink munkájától s szolgálmányaitól, s más szükségleteinktől, miket a földek után nyernünk kellene, megfosszanak, sőt amennyire tehetik, tényleg meg is fosztanak, s ezenkívül még fenyegetnek is, hogy több földet is el fognak foglalni.” *Vjestnik kr. zem. arhiva*. VII. 89. (Idézi: *Turczay Érzsébet* : i. m. 80. 1.)

kérdése a vlachok bekebelezésének követelése, hogy kivonják őket a gráci haditanács fennhatósága alól, s egységes horvát, báni hadsereget hozzanak létre.²⁹ A horvát rendek követelését az országgyűlésen elsősorban az az anyagi veszteség váltja ki, amit a vlachok elfoglalta telkek miatt szenvednek, s e követelésben jut kifejezésre az a törekvésük, hogy a báni hatalmat — mint a horvát rendi érdekek képviselőjét — korábbi jogkörébe állítsák vissza.

A vlachokkal kapcsolatos bonyodalmak egyre fokozódnak, sokrétűvé válnak. Privilegiumaik, fosztogatásuk s katonai szervezetük — mely az ország függetlenségének megcsönkítője lett — talán együttesen sem olyan jelentős, s nem ébreszt olyan félelmet, mint a sokasodó hírek, hogy jobbágyokat fogadva maguk közé, folytatják korábbi féktelenségüket. Úgy lászik a fegyverbarátság szorosabb a vlachok és a jobbágyok között, mint az ellentét az elszántott föld és elhajtott állatok miatt. S így lassan a portyázó határőrvidékiek nem általában a renddel, a törvénnyel (a feudális osztálytörvényekkel) fordulnak szembe, hanem a földesurral, a hozzájuk csatlakozó jobbágyok uraival, akik egyben a privilégizáltak jogainak megcsönkítésére is törekszenek.

Amikor 1648-ban Kaproncán tárgyalások folynak a végvidékiek bekebelezéséről, s ez ügyben együtt ülésezik a belsőausztriai és a horvát bizottság, váratlanul dördül fel a kaproncaiak két nagyobb ágyúja, mintegy jelt adva a felkelésre. S a jobbágyok és katonák együtt rontanak az ülészőkre, a király és a káptalan embereire.³⁰ S az ilyen és hasonló események egyre gyakoribbá válnak.

S miközben az állandó dúlások lassan felkelésekké, a földesurakat kifosztó csapatok a földesúri nyomorgatás megtorlóivá lesznek, az ország egész közéletére az anarchia jellemző. Mikulich Sándor (a személynök Mikulich Tamás fia) embereivel nyílt fosztogatóra vetemedik. Draskovich (Zrínyi Miklós feleségének, Euzébiának apja) fegyverrel szerzi vissza leánya hozományát, Trakostyán várát, amikor Euzébia meghal.³¹

A kancellár és a nádor éppen azért sürgeti Zrínyi báni kinevezését, hogy az új bán véget vessen a Horvátországban uralkodó zűrzavarnak.

Ráttkay zágrábi kanonok szerint a főurak és a nemesek között elharpózott a gyűlölködés és az erőszak, a közvagyon megvetése és a magánhaszon kergetése. A zágrábi káptalan a rendesnél nagyobb gabonamérőt használ. A közigazgatás teljesen lezüllik. Chézell Boldizsár Zágráb megyei szolgabíró 300 forintot költ el a maga céljaira az ország adójából.³²

Pedig a határokon ólálkodó török csak a kedvező alkalmat lesi a betörésre, s kisebb támadásai sohasem szünetelnek. S az ország borzasztó gazdasági nehézségekkel küszködik. A báni bandériumnak s a végváraknak fenntartására nem elegendő sem a dica-jövedelme, sem a harmincad fele, amit az udvar e célra rendel. Az adózó porták száma — mutatva azt a jelentős romlást, ami a század második negyedében bekövetkezik a jobbágyok helyzetében — megcsappan. Míg 1629-ben Zágráb megyében 1700 portát írnak össze, 1655-ben már csak 1593-at.³³ (Pedig e korszakban a lakosság száma növekvő tenden-

²⁹ OSZK. Fol. Hung. 1045. ff. 8–9. O. L. Canc. Acta Dietae. 1655 : 23. Vö. *Fr. Vaníček* : Spezialgeschichte der Militärgrenze. I. Bécs. 1875. 78. l.

³⁰ O. L. Canc. Litt. Privat. 1648. No. 628.

³¹ *Klaniczay Tibor* : Zrínyi Miklós. Bpest. 1954. 231. l.

³² *Széchy Károly* : Gróf Zrínyi Miklós. Bpest. 1895–1902. I., 266–269. l.

³³ HNJ. 708. l.

ciát mutat.) Jellemző az is, hogy az az utasítás, amit 1655-ben készítenek a zágrábi adószedők számára, már részletesen szabályozza a töredék telkesek és zsellérek részesedését az állami terhekben.³⁴

A bán mindent megtesz, hogy növelje bevételeit. Követeli a kincstári birtokok rendezését, a porták ismételt felmérését, az újonnan telepített községek megadóztatását.³⁵ Bevonják az állami terhek viselésébe a Kulpán túli, a töröknek közvetlenül és állandóan kitett területeket.³⁶

E szigorú intézkedésekre azért is szükség van, mert a báni határvidék csak saját jobbágysági erejére támaszkodhat az ország védelmében, az udvar támogatására alig. Brekisevina erőd építésére, mely hosszú időn keresztül foglalkoztatja az országgyűlést is, a király mindössze 1000 forintot küld, holott a munkálatok 27 000 forintot emésztenek fel.³⁷

Az ország anyagi erejének végső megfeszítése a jobbágyokat utolsó filléreiktől fosztja meg. A helyzetet legjobban az a tény jellemzi, hogy a nemesesség tudomásul véve, hogy a jobbágyok képtelenek a dica megfizetésére, 1647-ben és 48-ban szünetelteti az adóztatást. Az 1649 júniusában tartott zágrábi rendi gyűlés még mindig úgy dönt, hogy nem lehet követelni az adóhátralék megfizetését. Ehelyett nagyobb számú robotost rendel ki a vég-helyek, de főleg az utak és hidak építéséhez.³⁸

Általában a munkajáradék speciális, a honvédelemmel, katonáskodással összefüggő terheinek rendkívüli megnövekedése jellemző, az állami és magánföldesúri követelések terén egyaránt.

4

Amikor 1653 nyarán ellenállhatatlan erővel felkelés robban ki a vidék egyik leghatalmasabb főura, Erdődy Imre birtokán, az események már senkit sem lephetnek meg.

Akiket egyre jobban gyötör a megkettőzött feudális teher, a munka és a harc, s azok, akiket a feudalizálódás veszedelme kerget ellenállásba, együtt fognak fegyvert. S nem hirtelen tör ki a mozgalom, valami pillanatnyi jogszegés megtorlásaként, nem egy meghatározható alkalom robbantja ki a visszafojtott elégedetlenséget. A hosszú idő óta tartó mozgalmak lassan szélesednek egy egész országrészt éveken át fegyverben tartó felkeléssé.

Az Erdődyek Horvátország legnagyobb birtokosai közé tartoznak, s uradalmaik vannak a Dunántúlon is. Másfél század alatt gazdaságuk annyira gyarapszik, hogy a XVII. század közepén már a Zrínyiekkal, Keglevicsekkel, Frangepánokkal vetekedhetnek.

A család politikáját — az általános horvát főúri politikával szemben — inkább a Bécshez való közeledés jellemzi. Lényegében ennek köszönhetik birtokaik rohamos megnövekedését is.³⁹

Maga Erdődy Imre, Varasd megye örökös ispánja, petrinjai kapitány, 1681 és 1687 között főtárnokmester. Aulikus ember, azon kevesek közé tartozik, akik a vlachok, szlávok, predauciusok bekebelezésére irányuló törekvéseknek

³⁴ O. L. Cam. Kukuljevics gyűjt. I. 122.

³⁵ Uo.

³⁶ 1647 : 55; 1659 : 85 tc. stb.

³⁷ 1638 : 14 tc. Vö. HNJ 709. l.

³⁸ *Klaniczay* ; i. m. 228. l. *Széchy* ; i. m. I. 290. l.

³⁹ HNJ. 717—718. l.

is ellene szegülnek a rendi gyűlésen,⁴⁰ elvakultságukban saját birtokosi érdekeiket is veszélyeztetve. Tagja lesz annak a törvényszéknek, amely ítélkezik a Zrínyi—Frangepán—Nádasdy-féle mozgalom résztvevői fölött. Általában hírhedt embere a kornak. A nagy felkelés kitörése előtt is állandó ellentétei, kisebb-nagyobb összeütközései vannak jobbágyaival.⁴¹ Erdődynagykiterjedésű birtokai közül Poszavina vidéke szenved legtöbbet a töröktől.⁴² S e terület életét jellemzi leginkább az a zűrzavar a társadalmi-jogi tagozódásban, s az a bizonyos bomlási folyamat az elnyomás kialakult rendszerében, amely e korszakban teljeseedik ki, s amit korábban már részletesen jellemeztünk.

A végekben osztrák zsoldosok, mellettük vlach szabad parasztok, s közülük félnapi járóföldre robotoló jobbágyok, akiknek gyakran kell felcserélni a kaszát kardra, s akiket a legnagyobb munka idején szólítanak a megrongálódott várfalak javítására.

Nem egyszerűen a feudális teher megnövekedése hajtja felkelésbe a parasztokat (az ország középső részében a tényleges földesúri követelések nagyobbak), s nem pusztán az, hogy kettős terhek és kötöttségek sújtják őket, hogy katonák és jobbágyok egyszerre és egyszemélyben, hanem ez a rendkívüli tarkaság a társadalmi tagozódásban, hogy ott a példa a könnyebb életre, amiért érdemes küzdeni.

Ezért válik e terület az évtizedes mozgalmak középpontjává.

1653 júniusában robban ki Erdődy Száva menti birtokain a felkelés. Az Erdődy-jobbágyok elmondják, hogy valamikor privilegiummal rendelkeztek, de ősi kiváltságlevelük a török dúlások idején elkallódott. Amikor a tizenöt éves háború folyamán elesett Petrinja és Sziszek, elmenekültek földjükről északra, északnyugatra, s három évig hazájuktól távol kóboroltak.⁴³

Amikor a nemesség megkezdi az újratelepítést, könnyítésekkel csalogatja vissza az évek óta erdőkben rejtőző, hazátlan kóborgókat. „Ekkor uraink — írják a jobbágyok — visszahívtak bennünket a Dunától, gyertek testvéreink, térjetez hűségünkre . . . És a parasztok örültek a testvéri uralomnak. S ha atyáik tudták volna, hogy uraik szőszegők lesznek, nem tértek volna vissza, s ma az egész vidék pusztaság lenne.”⁴⁴

A felkelő parasztok atyái valóban mentességet kaphattak a robot alól, s esetleg csak tizeddel kellett szolgálniok. Nem tudni, e privilégium átmeneti jellegű-e, tehát ahogy a telepítésekkor szokásos, meghatározott időtartamra vonatkozik-e, vagy tekintettel a speciális helyzetre, az állandó honvédelmi feladatokra, örökérvényűnek szánják-e — ez utóbbi legalábbis valószínű. A robotteher csökkentése állandó központi kérdése a felkelésnek, de félszázaddal a háború s az új berendezkedés után, a felkelés kitörésekor, a teljes mentességet már alig-alig említik, legfeljebb a határ közvetlen közelében fekvő falvak számára akarják megszerezni.⁴⁵

⁴⁰ *Klaniczay* : i. m. 247. l.

⁴¹ 1648-ban az Erdődy Imre birtokát képező Jazka (vagy Jaztrebarzka) mezővárosban tör ki felkelés, amelyhez azonnal csatlakozik a környék jobbágysága. A felkelésre vonatkozóan ld. O. L. Canc. Litt. privat. No. 605; 613. O. L. Erdődy es. Vöröskői It. Series C. I. 6.—11. O. L. Erdődy es. Vöröskői It. Antiqui elenchi.

⁴² Poszavina = Száva-mente. Itt, a Száva völgyében zajlik Erdődy jobbágyainak felkelése, mely az események előrehaladtával a folyónak Ivanic vonalától a Kulpaig tartó szakaszára terjed ki.

⁴³ O. L. Canc. Propos. et. opin. 1653. No 97.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

Egymás után írják a kétségbeesett leveleket a bánnak, de nemcsak kérnek, tesznek is. Erdődy Imre levele már harcokról számol be; feldúlják a parasztok a nemesi udvarházakat. Minden faluban előharcosokat állítanak, s kényszerítik a parasztokat s Erdődy még megmaradt libertinusait, hogy álljanak a felkelők pártjára.⁴⁶

A bán azt tervezi, hogy augusztus végére összehívja a rendi gyűlést (a horvátországi országgyűlést), hogy az döntsön a felkelés ügyében.

Mindez megrettentí Erdődyt. Összegyűjteni Zágrába a fegyverben álló parasztokat, segítséget adva ezzel a felkelésnek?! — És megsérti ezzel a bán Erdődy földesúri jogait is. A földesúr és jobbágiai közt támadó ellentét a földesúr magánügye, saját joghatóságába tartozik, a maga úriszéke vagy családi fegyverei dönthetnek itt. S ha ez nem elég, az uralkodó a kulpai katonaságot küldje segítségére, és ne békéltető bizottságokat. Máskor is, a zágrábi káptalan felkelt jobbágyaival a kulpai katonák számoltak le — védi „igazát” Erdődy — most is őket kell igénybe venni⁴⁷ — írja a királynak.

Levelének meglesz az eredménye. A helyzet veszélyességétől megretten az udvar, s a kancelláriai leirat már fegyveres támadásra szólítja fel a bánt.⁴⁸

De Zrínyi elgondolása az, hogy minden ügyet az országos érdekeknek kell alávetni, a törökkel szembeni védelmet kell szolgálni mindenáron, még ha ez a nemességtől vagy a nemesi osztály egyes tagjaitól áldozatot is követel.

„Ez az ügy [a felkelés] tele van veszedelemmel és kockázattal . . . Azok a parasztok az ország legszélén laknak, ahol a Száva egyesül a Kulpával. Rajtuk túl nincsen semmi, csak a pusztá végek és a török várak . . . az egész országnak ez a legerősebb része, akár harci kedvüket, akár a katonáskodásra való hajlandóságukat tekintjük.

A veszedelmek pedig, amelyek az ő elidegenedésük vagy teljes romlásuk esetén fenyegetnek, a következők: ha elkeseredésükben sokan a törökhöz menekülnek, akkor az ország folytonos portyázásoktól és még nagyobb kártételektől fog szenvedni; ha pedig teljesen elpusztítjuk őket, akkor az egész szávai szakasz pusztává lesz és széles kapu nyílik a török betörése előtt. Az ország kénytelen lenne 6—700 katonát összeszedni, hogy megvédje ezt a kaput a betörésektől.”⁴⁹

Éppen ezért Zrínyi kezdetben tárgyal a felkelőkkel, s a megbékélés reményében a fegyveres támadást elodázní igyekszik.

Hogy Zrínyi a rendi gyűlés előtt megjelenő parasztokkal akar megegyezést találni, szinte azt jelenti a korlátolt osztályos társak számára, hogy paktál a felkelőkkel. — Ilyesmiről természetesen nincs és nem is lehet szó. Erdődy egyik embere által a felkelésről írt „Relatio” szerint, amikor Zrínyi júliusban hazatér Bécsből, a parasztok vezérei felkeresik őt: „azhol mit végeztenek legyen, ők tudják, elég ha mihént visszatértek onnéd, azonnal föllázasztották újban az egész népséget”. A rendi gyűlést is csak az ő érdekében hívta össze a bán, „ott akarta removealni dolgokat”. E jelentés szerint Zrínyi azzal fenyegetőzik a zágrábi püspök előtt, hogy ha tudna, sem

⁴⁶ O. L. Canc. Propos et opin. 1653. No 59.

⁴⁷ O. L. Canc. Litt. Privat. No. 613. Vö. *Széchy Károly* : III. i. m. 22. l.

⁴⁸ O. L. Canc. Propos et opin. 1653: 59.

⁴⁹ O. L. Canc. Propos. et opin. 1653: 97. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei. (Szerk. Kluniczay Tibor). Bpest. 1958. A Zrínyi-levelek fordítását mindig e kiadás alapján idézzük. — Az idézett levél dec. 12-én kelt.

tesz Erdődy érdekében semmit, mivel „rebelliseknek azokat nem tarthatni, azkik igazságok mellett támadtak föl”.⁵⁰

Feltételezhető, hogy abban a levélben is, amelyet Erdődy György ír Batthyány Ádámnak, Zrínyi elleni vádaskodást kell keresnünk: „Azonban im ősém Erdődy Imre uram is felküldött Ófölségéhez, s bizonyos oly dolgokat fog terjesztetni Ófölsége eleibe, az kit megértvén voltaképpen kegyelmed is, meglátja nyilván, s megtapasztalja, hogy az mi gonosz akaróink nem csak ősém uram, s familiája kárával, s injuriájával, hanem közönséges törvényünk és szabadságunk sérelmével is mesterkednek abban ellene, nem tudom micsoda nagy zavarok eltávoztatásának színie és pretentusa alatt.” A továbbiakban kéri támogatását nem saját személyére vagy családjára, hanem a „közigazságra és nemesi szabadságra” hivatkozva.⁵¹

Néhány hónappal később névtelen feljelentést küldenek az udvarba Zrínyi, mint a parasztok cinkosa ellen.⁵²

„Titkos utakon kiviláglott, hogy gróf Zrínyi Miklós bán, ha nem is teljeséggel kezdeményezője, de legalábbis pártfogója és támogatója a mostani mozgalmaknak és a parasztok szlavóniai felkelésének.”

Mindez azt mutatja, hogy Zrínyi törekvése az ellentétek megoldására, időnként Erdődy rovására is, a felkelés fegyveres leverésének halogatása, az ország védelmi képessége megőrzésének érdekében, annyira idegen kortársai gondolatvilágától és olyannyira érthetetlen, hogy arra csak teljesen lehetetlen magyarázatot adhatnak.

Augusztus végén nyitják meg a rendi gyűlést, amely megválasztja a békéltető bizottságot. Itt kellene megegyezést keresni és találni Erdődy és a jobbágyok között.⁵³ Erdődy értelmetlen makacsságával gátolja a tárgyalás menetét, s hozzájárul ahhoz, hogy a megbeszélések meddő vitákba fulladjanak.

A problémát fokozza, hogy egységes urbáriumot semmiképpen sem lehet kidolgozni. A kötelezettségek terén korábban is voltak eltérések, s ez most még inkább fokozódik.

Az kétségtelen, hogy azok, akik ekkor részt vesznek a felkelésben, valamennyien jobbágyok, tehát az „öslakos” horvát parasztsághoz tartoznak (s nem új jövevények). Zömük most is elsősorban paraszt, aki földet művel, tizedet fizet és robotol, s ezen túl hozzájárul a honvédelemhez. Általában nem harcol, hanem az építkezési munkálatokban s az ehhez szükséges fuvarozásban vesz részt. A szolgálatok mértékét a település földrajzi helyzete, a töröktől való távolsága határozza meg.

⁵⁰ „Erdődy Imre uram feltámadott szávamelléki jobbágyaival való dolgának igaz relatioja.” O. L. Cam. Lymbus. Idézi: *Klaniczay*: i. m. 337. l. — Sajnos, bizonyára valamiféle átrendezés következtében az irat más levéltári állagba került, s így hosszas keresés után sem sikerült nyomára jutnunk. Klaniczay kétségbe vonja, hogy Zrínyi ez utóbbi kijelentést tette volna, bár, — mint látni fogjuk, — van rá másutt hiteles példa, hogy a bán hasonló módon nyilatkozik.

⁵¹ O. L. Batthyány missilis. 11 666. Meg kell jegyeznünk, hogy Erdődy György kérelme Batthyány Ádámmal, hogy támogassa őket a felkelés okozta nehézségek leküzdésében, nem lehetett teljesen eredménytelen. Ezt igazolja Erdődy Imre egy Batthyány Ádámmal címzett levele: „Noha ennekem az ő fölsége után való nagy emberekben eleitől fogvast sem volt egyekbenis nagioz bizodalmom mint Nagyságodban, experiálván mindenkor, de tavali legkiváltképpen rebellis jobbagim dolgában ugyan attiai szívvvel valo gratiáját hozzám Nagyságodnak” . . . köszöni. O. L. Batthyány missilis. 11 686.

⁵² V. *Windisch Éva*: Feljelentés Zrínyi Miklós ellen (1654). Irodalomtörténeti Közlemények 1954. 319—322. l.

⁵³ A bizottság egész működésére vonatkozólag: O. L. Cam. Propos et opin 1653:97.

Ezért van az, hogy míg az általános követelés a robot heti egy-két napra való csökkentése, s havonta két nap hosszú fuvar, egyes, a Száva jobb partján fekvő falvak teljes mentességet követelnek.⁵⁴

Erdődy, bár a déliek (Száva jobb partján élők) követeléseinek jogosságát kénytelen elismerni, azon feltételek mellett, melyeket a falvak zöme szab, nem hajlandó tárgyalni, s a kétnapos vita minden lényeges eredmény nélkül zárul.

Hogy egyes községek rendkívül szilárdan ragaszkodnak jogaikhoz, nemcsak azzal magyarázható, hogy helyzetük veszélyesebb, s ezért korábban is kiváltságosak voltak. Ezek a községek a határ közelében fekszenek, s közvetlenül érintkeznek a valóban privilegizált, állandó forrongásban levő vlachokkal. Rájuk, az ő szabadságjogaikra hivatkoznak a bizottság előtt is. Feltételezhető, éppen azért, mert aktív résztvevői a határvidéki védelemnek, szervezettebbek. S mikor Erdődy velük szemben engedékenyebb, nemcsak azt méltányolja, hogy ők védik birtokát a pogány fosztogatásoktól, hanem fél fegyverüktől is, amit könnyen ellene fordíthatnak és fordítanak is jobbágyai.

A tárgyalások november elején folytatódnak. Ekkor már nyilvánvaló, hogy a helyzet mindjobban elmérgesedik. Erdődy újra és újra megváltoztatja álláspontját, a parasztok nem tudnak vele egyezséget kötni. Nyíltan fenyegetőznek, fegyverkeznek, s másokat is fegyverbe szólítanak.

Körülbelül december közepén Erdődy családi haderejével a parasztok ellen tör. A katonákat az egyik Erdődy gróf vezeti, de vállalkozása sikertelen marad. Húsz-harminc emberét veszíti el a harcok folyamán, s maga is alig menekülhet. A parasztok öntudatát ez az első komolyabb hadisiker nagyon megnöveli. Nyíltan felkelésre szólítják más földesurak parasztjait.⁵⁵ Valószínűleg ekkor csatlakoznak a zágrábi káptalan sziszeki jobbágyai is.

A tárgyalások ideje valóban elmúlt, de Zrínyi még most sem vonja össze a végeken állomásozó csapatokat; úgy a felkeléssel együtt zúzná össze a terület védelmi rendszerét is.

„Zágrába mentem, hogy közelebről megismerjem a terjedő veszedelmet. Azután rögtön megparancsoltam muraközi lovasaimnak, hogy kövessenek engem, egy kapitányomat pedig elküldtem a parasztokhoz. Ennek segítségével, részint fenyegetésekkel, részint barátságos szóval annyit elértem, hogy gróf Erdődy Imre parasztjai megígérték, hogy nyugton maradnak és lemondanak minden szövetségről más lázadókkal, amíg vagy az országgyűlésben, vagy másként valami biztos dolgot nem határozunk róluk. Erre visszavontam a katonaságot, amely inkább csak arra volt elegendő, hogy rémületet keltsen, mintsem hogy valamit véghez lehetett volna vinni velük.”⁵⁶

December végén ismét összeülnek Horvátország rendjei, hogy módot találjanak a poszavinaiak egyre erősödő mozgalma elfojtására. A gyűlés határozatai szinte példátlanok. Az engedelemre térő jobbágyoknak kegyelmet kell

⁵⁴ A hrastilnicai jobbágyok hangoztatják, hogy ők sem robotra, sem más jobbágyi szolgálatra jog szerint nem kötelezhetők, mégis hajlandók tizedet fizetni, s uruk asztalára évente egy kancsó bort küldeni. (Hrastilnicában egyébként van egy fa erődítmény, amelyet valaha zsoldos katonák védelmeztek, s most, hogy a katonákat elhelyezték innen, ennek a védelme is a parasztokra hárult. O. L. Canc. Litt. privat. 1657. No. 895.) — A szintén igen veszélyes helyen fekvő Dubravčak és Suša (vagy Zdencec) jobbágyai havonta egy napi gyalogos robotot ajánlanak fel és a méltányos tizedet.

⁵⁵ Zrínyi 1654. jan. 9-én az uralkodóhoz címzett levele. O. L. Canc. Litt. privat. 1654: 754. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei. II. 196—199. l.

⁵⁶ Uo.

adni. Ha Erdődy mégis valakit elfogna és meggyilkolna, úgy bánjanak vele mint közönséges gyilkossal; idézzék a megyei törvényszék elé és büntessék meg. Ha pedig a bizottság által megszabott engedményeket nem tartaná meg, birtokait kobozzák el, s adják örököseinek.⁵⁷

Nem becsülve le a parasztfelkelés okozta veszélyt, a parasztok erejét s azt a szorongatott helyzetet, amibe a nemesség a kettős ellenség — a török és saját jobbágycsoportok — közt került, azt kell állítanunk, még e körülmények között is példátlanok az itt született határozatok. S mindez nem kis mértékben Zrínyi személyes befolyásának tudható be. Amit annál inkább hangsúlyoznunk kell, mert éppen ekkor, e tárgyalás eredménytelensége után kénytelen Zrínyi is — első ízben komolyabban — arra gondolni, hogy fegyverét a parasztok ellen fordítsa.

Az a gondolat, hogy Erdődy Imre jobbágycsoportjait ki kellene vonni az ő földesurasága alól, már korábban is felmerült. A parasztok kérésére — akik kezdetben hangoztatják, hogy ők csak Erdődy Imre ellen keltek fel — Zrínyi ajánlja ezt december 8-i, a királynak írt levelében. Cserélje ki Imre gróf földjét valamelyik másik Erdődy gróféval. Zrínyi már e levelében, számítva arra az értetlenségre, ami az udvarban fogja fogadni javaslatát, megjegyzi: „Elismerem, hogy ez nehéz orvosság, s hogy senki sem vesz szívesen ilyen megbízatást. Csak hogy a súlyos bajokat nem lehet enyhe eszközökkel megoldani.” Az udvar Zrínyi ajánlatára nem is reagál.⁵⁸ Most a rendi gyűlés már nemcsak mint szükségmegoldást említi e lehetőséget, hanem mintegy Erdődy megbüntetésének alkalmas módját.⁵⁹

Zrínyi meghívja a felkelők vezetőit a rendi gyűlésre. Harminc-negyven ember jelenik meg, s kezdetben sikeresen folynak a megbeszélések, de a parasztok hirtelen, látható ok nélkül, széteszlanak. A sziszekiek erejével megnövekedett felkelés egyre fenyegetőbb.

... Mivel az ügy egész állása megváltozott az Erdődy grófok meg gondolatlan vállalkozása folytán és mivel a parasztok úgy nekibátorodtak, hogy sem az országgyűlés, sem a bán, de még fölséged biztosainak tekintélye sem tudja engedelmességre szorítani őket, nem marad más hátra, mint hogy mielőbb erővel és szigorúsággal járjunk el velük szemben.”⁶⁰

⁵⁷ Széchy: i. m. III. 23. l.

⁵⁸ O. L. Canc. Propos. et opin. 1653: 97. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei II. 195—196. l.

⁵⁹ A decemberi rendi gyűlés eseményeit Széchy tárgyalja részletesen (III. 23—27. l.). Jellemző, hogy Széchy, mintegy mentegetve Zrínyit, azt írja, hogy az ő egyéniségének a felkelés azonnali fegyveres leverése felelt volna meg leginkább. Szerinte az uralkodó felelős azért, hogy a felkelés így elhúzódik. Széchy ugyanis általában meglehetősen egybemosza a vlachok, szlávok, prédauciusok kóborlásait a parasztfelkeléssel. Széchy számára központi kérdés a vlachok bekebelezése, és ezzel kapcsolatban az ország függetlenségének veszélyeztetettsége a bécsi politika következtében. Így, mivel a vlachok horvát fennhatóság alá kerülését az uralkodó megakadályozza, egyben úgy véli, a felkelés leverését is halogatni igyekeznek. — Egyébként tanulmányunk során Széchy rendkívül értékes adataira több ízben hivatkozunk. Széchy kutatásait főleg a Zágrábi Állami Levéltárban folytatta, s így számunkra másként hozzáférhetetlen forrásokkal ismert meg. Könyvében liberális, erősen Habsburg-ellenes alapon történeti „objektivitásra” törekszik, de a millenniumi nacionalista szemlélet árad művéből. E vonatkozásban rendkívül elfogult az udvarral és a horvát nemességgel szemben (a horvát nemesség álláspontjáról), ami, mint a fenti példa is bizonyítja, gyakran helytelen következtetésekre vezet.

⁶⁰ Zrínyi idézett jan. 9-i levele. Az „Erdődy grófok meg gondolatlan vállalkozása” utalás a decemberi fegyveres összecsapásra.

S azok a hírek, amik a most kibontakozó sziszeki felkelésről érkeznek, sem lehetnek megnyugtatóak a bán számára.

Sziszek és környéke a zágrábi káptalan területe.⁶¹ Az a birtoktest, amelynek központja Sziszek, 190 háztartást foglal magában.⁶² A káptalani jobbágyok szolgáltatásait részletesen ismerjük. Helyzetüket nehezíti, hogy a várépítésről s általában a várvédelemmel kapcsolatos munkálatokról is nekik kell gondoskodniuk.⁶³

S itt, Sziszek várában állomásozik a határvidéki szabad katonaparasztok egy tekintélyes csapata, Patatich Péter parancsnoksága alatt. (Sziszek tulajdonképpen az alsó-kulpai végek egyik központja, s Patatich e végek alkapitánya.) Úgy látszik, itt valósul meg a tényleges szövetség a sokat emlegetett vlach szabad-parasztok és a jobbágyok között.

Figyelmünket e szövetségre Zrínyi egyik levele keltette fel, amelyben arról számol be, hogy a poszavinai felkeléshez csatlakozó sziszekiek majdnem czren vannak, s mindnyájan katonák.⁶⁴ 1000 fegyverforgató férfi — valóságos hadsereg ez. Ilyen tömeg fegyveres csak tényleges katonák közül kerülhet ki. S tudjuk, a káptalan elsők közt hívja a kóborló vlachokat birtokai s az ország védelmére, s Sziszek vára éppen egyik fő erőssége.⁶⁵

A sziszeki mozgalmakról szóló jelentések, a felkelők követelései is bizonyos kettősséget tükröznek; jobbágyok igényeit, akik sorsukon csupán enyhíteni akarnak, vagy kiváltságokat próbálnak szerezni; s privilegizáltakét, akik jogaik biztosításáért fognak fegyvert.

A felkelők 1653-as sziszeki programja: „az általános nehézségekről és a sziszekiegyéni nehézségeiről” elsősorban jobbágyi követeléseket tartalmaz.⁶⁶ Felhívják a figyelmet a jobbágyok kétszeres terheire. Itt és másutt is igyekeznek mentességet szerezni az építkezés, s általában a vár (Sziszek) fenntartásával kapcsolatos kötelezettségek (pl. a sziszeki katonák élelmezése stb.) alól.⁶⁷ Panaszkodnak a porkolábok erőszakoskodásai miatt, s a végváriak jogait követelik maguknak.

Másutt a két társadalmi réteg követelései együtt jelentkeznek. Patatich határozottan hivatkozik a sziszeki privilégiumokra, ugyanakkor véleményt nyilvánít a jobbágyok ügyében is, módosítja követeléseik egyes pontjait, befolyást gyakorol a parasztok cselekedeteire.⁶⁸

Nem véletlen, hogy erre az időre már megfogalmazódnak a jobbágyok határozott követelései: privilegizált katonák akarnak lenni, egyre többen és többen. S hogy az ilyen igények leggyakrabban és legkövetkezetesebben éppen Sziszekben jelentkeznek, az a vlachok befolyása közvetlen következményének tekinthető. 1653 végén vagy 1654 elején a sziszekiek Zrínyihez fordulnak, hogy az ő fennhatósága alá akarnak tartozni „hadi dolgokban”, tehát katonai vonatkozásban.⁶⁹

⁶¹ *Tarcsay* : i. m. 78—79. l.

⁶² HNJ. 723. l.

⁶³ *Tkalčić* : Monumenta Hist. Civit. Zágrabiensis. Vö. *Tarcsay* : i. m. 79. l.

⁶⁴ O. L. Canc. Litt. Privat. 1654: 754. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei. II.

⁶⁵ HNJ 707. l.

⁶⁶ HNJ 732—733. l.

⁶⁷ O. L. Canc. Propos. et opin. 23. fasc.

⁶⁸ O. L. Canc. Litt. Privat. 1654: 756.

⁶⁹ *V. Windisch Éva* : Feljelentés Zrínyi Miklós ellen (1654). 319—322. l.

A jobbágyi törekvések általános célját Petretich Péter zágrábi püspök is ebben látja.⁷⁰

Erdődy dubravčaki jobbágysai (akik, mint fentebb említettük, a poszavinai birtokok egyik legveszélyesebb pontján élnek),⁷¹ szintén azt kérik a bántól, hogy emelje ki őket a jobbágyi helyzetből, — mert nyomorúságuk nemcsak a maguk, hanem az egész vidék pusztulásához fog vezetni, — s tegye őket zsoldos katonává.⁷²

Látjuk, az elégedetlenség a jobbágyokat és a határőrvidéki katonákat együtt ragadja felkelésbe. Maguk is kijelentik, szövetséget kötnek a gróf jobbágyaival, mert törekvésük azonos: szabadulás a földesúri hatalom alól. Szövetségük jelképéül a sziszekiek egy lovat kapnak a poszavinaiaktól.⁷³

Ekkor a felkelés fő erejét már a káptalani alattvalók adják.⁷⁴ Szeptember 23-án Zrínyi fenyegető levelet intéz hozzájuk: „Miért van az, hogy minden emberi és isteni jog ellenére olyan engedetlenek vagytok uraitok iránt, sem nem szolgáltok nekik, amint kellene és amint kötelességetek lenne, sem a szolgáltatásokat nem adjátok meg, hanem mindenben szinte teljesen szabadok és függetlenek akartok lenni. És ami még súlyosabb és gonoszabb dolog, uraitok közül néhányat halállal fenyegettek. Hígyjétek el nincsen megbocsájtva annak halála, akit agyonvertetek és a rátok váró büntetés közel van, főképpen, ha észre nem tértek.”⁷⁵

S bár Zrínyi 1654 márciusában a királyhoz intézett levelében a poszavinai felkelés ügyét megoldottnak tekinti,⁷⁶ hiszi, hogy az Erdődy és jobbágyai közt ekkor létrejött szerződést a felek tiszteletben tartják majd, s így az időtálló lesz, mégis ez az esztendő még nem hoz békességet; a parasztfelkelés ereje növekszik, újabb és újabb területeket áraszt el.

Erdődy letovaniói jobbágysai megtagadják a robotot, amit uruk szőlőjében szoktak volt teljesíteni.⁷⁷

„Éz alkalommal is csak azt írhatom kegyelmednek, amit ezelőtt is, tudnia illik nekem mostis az rebellis parasztokat (!) elégh galibam vagion, mivel nem csak az alsó faluk, hanem csak nem mindenben mindjajan ellenkeznek” — írja Erdődy Imre György bátyjának. Birtokai az elmúlt években a parasztok mozgalmi következtében annyira tönkrementek, hogy soha úgy rendbe nem hozhatja azokat, ahogy kellene.⁷⁸

Erdődy ismét azt tervezi, hogy felmegy Bécsbe a királyhoz, hogy ott exkuzálja magát. Arra már másutt is utaltunk, hogy Erdődy politikáját, magatartását még a nemesség soraiból is többen rosszállóan fogadják, s mivel a király elsősorban Zrínyi leveleiből ismerheti Erdődy ténykedéseit, bizonyára maga is elítéli a poszavinai állapotokat, s azt, hogy immár egy esztenedeje — vitathatatlanul Erdődy hibájából — semmi megoldás sem születik.

⁷⁰ O. L. Canc. Litt. Privat. 1657: 895. Az 1657-es királyi bizottsági munkálatok egyzökönyve.

⁷¹ Ld. az 54. sz. jegyzetet.

⁷² O. L. Canc. Propos et opin. 1653: 97.

⁷³ O. L. Canc. Litt. Privat. 1654: 756. Petretich Péter levele Zrínyihez.

⁷⁴ A sziszeki felkelés megindulására O. L. Canc. Litt. Privat. 1654: 756.

⁷⁵ *Margulits Ede*: Horvát történelmi repertorium. I. 87—88. l.

⁷⁶ Zrínyi Miklós 1654. III. 24. levele. Zrínyi Miklós Összes Művei. II. 206. l.

⁷⁷ Szombathelyi Állami Levéltár (Sz. Áll. Lt.) Erdődy család Monyorókeréki levéltára. fasc. 49. n. 2370.

⁷⁸ Sz. Áll. Lt. Erdődy cs. Monyorókeréki lt. fasc. 41. n. 2066. Egyébként ebben bizonyos túlzás is lehet, ugyanis ezzel indokolja bátyja előtt egy új birtokvásárlási tervét.

Ez alkalommal ismét ügyes politikai manővernek látszik feleleveníteni a Zrínyi-ellenes vádakát, hogy a parasztokat azért nem lehet megalkuvásra bírni, mert a bán izgatja őket. „... mert én ennek [a felkelésnek] oka nem vagyok — írja Erdődy Imre,⁷⁹ — hanem az, a ki az én káromat magának akarja használni, s tudja az ördögh enél is több intentioi voltak. Érti most már püspök úr is a dolgokat, mivel az ő jobbágiai is már in motu vadnak, az káptalané pedig most is in rebellione persistálnak, sőt még az letovaniczi jobbágyaim is nem akarnak azt prestalni, a mit a memoria homine prestaltak, s az szöllőmet már nem is akarják munkálni, egy szóval valakinek in districtu confinario banali joszaga vagion periclitaltatik, az szerent az varasdi general districtusában is. Ezt pedig bizony illj tam crario a pórok nem cselekednek, ha biztatojok nem volna.”

1654-ben csatlakoznak a felkeléshez az ivániéiak (szintén vlach katonák egyik központja) s a káptalanhoz tartozó stibrenceiek. Ekkor a felkelés már egész Poszavinára kiterjed Medvenictől Sziszekig.⁸⁰

1655 januárjában megkezdődnek az előkészületek a pozsonyi országgyűlésre.⁸¹ A rendi gyűlés Erdődy és a káptalan egy emberét Bécsbe küldi, hogy ott a király támogatását a felkelőkkel szemben megszerezzék. Ugyanakkor a parasztok is küldöttséget szerveznek, amelynek feladata, hogy a bán hozzájárulásával eljusson a királyhoz. Jelképezve a felkelés most már három ágának szövetségét, az 500 fős küldöttségben százan képviselik a sziszekieket, kétszázan az Erdődy-jobbágyokat, s kétszázan az ivániéiakat.⁸² Hogy mi lett e küldöttség sorsa, nem tudjuk. Tény az, hogy az országgyűlés ellentmondást nem tűrő határozatot hoz a felkelés fegyveres leverésére, és ennek végrehajtását a bánra és a végvári generálisokra (károlyvárosi és varasdi) bízta. „... és ha fegyveres ellenállás nélkül adják is meg magukat, vezéreiket mindamellet, a további lázadás okainak megszüntetése végett, halállal büntetni s mindnyájokat az ő régi állapotukba visszahelyezni” rendeli a 76. articulus.⁸³

Az országgyűlés artikulusa végeredményben papíron marad, bár Bábitsot, az Erdődy-jobbágyok vezetőjét, Zrínyi javaslatára elfogják.⁸⁴ A cél az lett volna, hogy példát statuáljanak, az uruk ellen felkelőket még mélyebbre taszítsák. — De nem ez történik. Ha jelentős könnyítéseket nem is, de szolgálataik feltétlen megszabását kivívják a parasztok, — s ez nem kis eredmény. 1656-ban a poszavinaihoz hasonló megállapodás jön létre a káptalan és jobbágyai között is. A Kulpa menti települések kivételes könnyítéseket kapnak veszélyes helyzetükre való tekintettel. A sziszekieknek, Gornja-drencinaiaknak és vurotiaknak havonta 4 nap robotot kell teljesíteniük falvanként. Az összes többi község havi 1 heti robottal szolgál. A Sziszeknél és másutt végzett erődítési munkálatokat beszámítják a robotba.⁸⁵ 1657 márciusában ismét megvizsgálják a poszavinaiak helyzetét.⁸⁶

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ HNJ 733—734. l.

⁸¹ *Széchy*: i. m. III. 58—60. l.

⁸² HNJ 734. l.

⁸³ CJ. 1655: 76. te.

⁸⁴ O. L. Canc. Litt. Privat. 1655: 713. A levél dec. 18-án kelt, Markó kiadásában tévesen szept. 18-a van. (*Markó Árpád*: Zrínyi Miklós levelei, Bpest, 1950. 48—49. l.)

⁸⁵ HNJ 735. l.

⁸⁶ O. L. Canc. Litt. Privat. 1657: 895.

Erdődy csak úgy látja biztosítottnak helyzetét, ha Bábicsot fogságában tarthatja s a legféltelenebbeket, miután minden tartozásukat megfizették, elűzheti földjéről.⁸⁷ A parasztok a királyhoz s Zrínyihez fordulnak Bábics szabadon bocsátásáért. A bán, a király utasítása szerint, kéri Erdődy Györgyöt, adja át neki Bábicsot. Helyesnek tartaná, ha megfelelő biztosíték ellenében szabadon engednék a parasztok vezérért, ezzel bizonyára engedelemre lehetne hajtani őket. Ilyen ígéretet kap is a bán a felkelőktől. De Erdődy megtagadja Zrínyi kérését.⁸⁸

1659-ben az országgyűlés megújítja az 1655. évi 76. törvényeiket.⁸⁹ Ismét a sziszekiek ellen szerveznek általános nemesi felkelést. A bán biztosítja Erdődy grófot, hogy a sziszekiek leverése után az ő jobbágyaira is sor kerül.⁹⁰

A poszavinai felkelésről 1659 áprilisából van az utolsó adatunk.⁹¹ Zrínyi itt a királynak referál a történekekről. Elmondja, hogy Erdődy meggondolatlanul s a bán tudta nélkül parasztjai ellen vezette a károlyvárosi végbeli katonákat. Mindkét részről néhányan elesetek, s miután a katonák elvonultak, Erdődy jobbágyai a korábbiaknál még nagyobb dühvel törtek uraikra, házaikat felperzselték, még a gróf várát is.

A helyzetet veszélyessé tette, hogy a parasztok délre mentek a Kulpához, a török közelébe, akik lesve az ilyen alkalmat, azonnal gyülekezni kezdtek Biháónál és Kostanicánál.

Ismét felmerült a veszedelem, hogy a jobbágyokkal együtt a török támadás zúdul az országra. Bár a jobbágyok sem ekkor, sem soha korábban fenyegetéseik ellenére sem próbáltak szövetséget keresni a törökkel.⁹²

Zrínyi személyesen sietett a helyszínre, s lecsendesítette a káptalani és az Erdődy-jobbágyokat is, aminek láttán a törökök is szétszéledtek.

„Nem is élelt volna fel soha a zavargás, ha a földesurak nem adtak volna rá újabb okot” — írja a bán főrendtől megdöbbenő, de Zrínyi Miklóstól szokott éles objektivitással.⁹³

A sziszeki felkelés tovább tart a poszavinaiak leverése után is. Erre az utolsó fázisra jellemző, hogy a parasztok felfegyverzik és megerősítik magukat Greda faluban. Újból éledeznek a kapcsolatok a poszavinaiakkal és az ivaniéi vlachokkal, s tervek, hogy közös privilégiumot szereznek maguknak, s elérik, hogy a király megerősítse azt. A poszavinaiak leverése azonban megpecsételte a sziszekiek sorsát is. Zrínyi tárgyalást közvetít a káptalan és alattvalói közt, létrejön a megegyezés. Sziszek megbékél.⁹⁴

⁸⁷ O. L. Canc. Propos. et opin. 23. fasc.

⁸⁸ O. L. Canc. Propos. et opin. 1657: 20. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei. II. 259. l.

⁸⁹ CJ 1659: 107. tc.

⁹⁰ Zrínyi Miklós Összes Művei. II. 289—290. l.

⁹¹ O. L. Canc. Litt. Privat. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei. II. 291. l.

⁹² Még 1653-ban történik, hogy a békéltető bizottság Bábicsnak bántatlanságot ígér, ha nem fog újabb szervezkedésbe. Két nap múlva Erdődy officiálisai éjnek idején Bábics házára törnek, hogy megöljék őt. A poszavinaiak azt írják a bánnak; úgy látszik Erdődy a török prédájává akar lenni, mivel védelmet uraikkal szemben már csak a töröknél kereshetnek. O. L. Canc. Propos. et opin. 1653. No 97.

⁹³ Vö. az 50. sz. jegyzettel.

⁹⁴ A Historija Naroda Jugoslavije (735. l.) Erdődynek tulajdonítja a felkelés elfojtását. Szerinte 140 paraszt hal meg a károlyvárosiakkal való végső küzdelemben (köztük 22 sziszeki). A többiek Zeljeznóba menekülnek, s e helységeket a károlyvárosiak felégetik. Néhány nappal a nagy mézszárlás után Ivaniében fogták el a parasztok vezetőit.

1659 után még többször hallunk kisebb-nagyobb összeütközésekről Erdődy és jobbágysai között. 1662-ben Erdődy arra kéri a királyt, hogy tiltsa meg, hogy a parasztek gyülekezzenek.⁹⁵ Panaszkodik, ha csak egyetlen jobbágysát elfogatja, azonnal az egész község „feltámad”, sőt fenyegetőznek; ha a papok (a káptalan) fognának is el egyet a maguk jobbágysai közül, arra is felkeléssel válaszolnának.

Erdődy részéről ismét a jól ismert okfejtés: „Öcsém Erdődy Miklós úr fogottan fogatja a maga rebellis jobbágysait, s azokkal semmitsem gondolnak. Ebből tehát kitecik, hogy ezeknek az poroknak biztatások vagyon, s az is ex subordinatione vagyon, hogy az én jobbágysaim a cáptalan jobbágysainak succuráljanak”, „... mert elhidyje ke(gye)lmed ennek az rebellionnak az az auctora, a ki mindnjájunknak hereditarius ellensége.”

• 1671-ben királyi bizottság száll ki a gróf birtokaira,⁹⁶ hogy felülvizsgálja a parasztek szolgálat-megtagadásának okát. Az ellenállók csak tizedfizetésre hajlandók. Erdődy kénytelen olyan egyezséget kötni, hogy azok, akik nem hajlandók a korábbi szerződésekhez alkalmazkodni, elköltözhetnek birtokáról. Régi vágya Erdődynek az, hogy a lázadás vezéreit elűzhesse földjéről, de oly módon, hogy azok valamennyi tartozásukat róják le, s térítsék meg a földesúrnak okozott kárt is.⁹⁷

Most azonban örül annak, ha megszabadul tőlük, s hogy elősegítse elvándorlásukat, minden tartozásukat elengedi.

5

A felkelés sajátos szint kapott a korabeli osztályharcok történetében azáltal, hogy valóban módja nyílt a feudalizmus elleni közvetlen támadásra. A társadalom már megcsontosodott kétoldalú polarizációját törte meg a szabad parasztságért való küzdelemmel.

Míg nyugaton — mint erről már szoltunk — a szabad paraszti állapot a polgári fejlődés irányába ható s egyben annak termékeként kialakult társadalmi kategória, Délkelet-Európában — anakronisztikus módon — a létrejövő szabad parasztság zömét a katonai szolgálatukért felszabadítottak adták.

A horvát védelmi rendszer strukturájának megfelelően a parasztság négy jogi-társadalmi csoportját különböztettük meg. 1. A földesúri hatalomtól teljesen független, általánosan elismert privilegizáltak, a károlyvárosi és a varasdi haditanács katonái; 2. azok az új bevándorlók, akik katonai szolgálatra földesúri fennhatóság alatt álló pusztá jobbágy telkekre települtek; 3. a báni zsoldos katonák; 4. s végül a tényleges jobbágyok, akik szervezet és általában hivatalos kötelezettség nélkül vettek részt a végvidéki védelemben.

Többször hallottuk a felkelés folyamán, hogy Erdődy és Zrínyi is — ha fegyveres harcra gondolt — a károlyvárosi s a varasdi katonákat akarta a felkelők ellen vezetni, míg óva intett attól, hogy a báni zsoldosokat használják e célra, „... mert azok nagyrészt maguk is közülük [a felkelő jobbágyok közül] valók, a többiek barátaik, rokonaik és mindenféle kapcsolat fűzi őket össze egymással”.⁹⁸

A varasdi és károlyvárosi katonák a harcban a zsoldosok jellegzetes magatartását követték: fizetségért bármilyen harcban hajlandók voltak részt

⁹⁵ SzÁlt. Erdődy család Monyorókeréki lt. fasc. 41. No. 2075. 1662. okt. 9.

⁹⁶ HNJ 736. 1.

⁹⁷ O. L. Canc. Propos. et opin. 23. fasc. több darabja.

⁹⁸ Zrínyi Miklós Összes Művei. II. 194. 1.

venni. (Függetlenül attól, hogy ebben az esetben a szabadparaszti parcella töltötte be ugyanazt a szerepet a katonák magatartásának alakításában, amit általában a zsold szokott.) Őket bátran vezethették és vezették is generálisaik a parasztmozgalom ellen.

A felkelők: a magánföldesúri és egyházi vlachok, a tényleges jobbágyok és a társadalmilag e két réteg között elhelyezkedő báni zsoldos katonák voltak. Ez utóbbiak, mint Zrínyi idézett leveléből is kitűnt, szoros kapcsolatban álltak a tényleges jobbágyokkal; a Horvátországban még meglévő nagycsalád olyan tagjai lehettek, akiknek testvérei robotoló jobbágyok voltak, s maguk a közeli végekben kerestek megélhetést. Eredetükben a jobbágysághoz, törekvésükben a szabad katonaparasztokhoz kapcsolódó elemek.

A felkelésben résztvevett e három többé-kevésbé pontosan kirajzolódó réteget a közös ellenség elleni harc fogta össze, a földesúr elleni küzdelem, akivel szemben a szabad katonaparasztoknak már meglévő privilégiumaikat kellett féltve őrizni, a jobbágyoknak pedig éppen e privilégium jelenthette az egyedüli lehetőséget a földesúrtól való menekülésre.

A felkelés sajátos jellegét a jobbágyok és privilegizáltak szövetsége adta.

A poszavinaiak követelése e szövetség következtében lehetett több, mint alkudozás a robot csökkentésén, a szolgáltatások pontos meghatározásán. Ezért tűzhatték célul, hogy a földesúrtól független paraszt-katonákká, zsoldosokká akarnak válni.

Э. ШОМОДЬИ

ВЛИЯНИЕ ПРИВИЛЕГИЙ ВОЕННОЙ ГРАНИЦЫ НА ОФОРМЛЕНИЕ КЛАССОВОЙ БОРЬБЫ КРЕСТЬЯН В XVII В. (КРЕСТЬЯНСКОЕ ВОССТАНИЕ В ХОРВАТИИ 1653—1659 В.)

Резюме

Социально-экономическое развитие Хорватии XV—XVII вв. в значительной мере определяется тем обстоятельством, что вследствие турецкого нашествия значительная часть ее территории опустеет. С конца XVI — начала XVII в. начинается обратная тенденция: на место хорватских крепостных, убежавших от турок в северном и северо-западном направлении придут с Балканского полуострова элементы славянской народности, которые в начале означают своим буйством не меньшую опасность, чем совершающие набеги турецкие отряды.

Эти элементы балканской народности идут по другому пути общественного развития, чем Венгрия, сохраняя в своей социальной организации целый ряд черт первоначального родового общества, они трудно входят в оформленный уже в Венгрии феодальный строй, закованный путами «второго издания крепостничества». Назначенные различными названиями (влахи, славяне, predaucius), эти различные элементы народностей связаны между собой не этническим тождеством, а тождественным общественным развитием, подобной исторической ролью.

Нуждаясь в рабочей силе и в обороне, под угрозой грабежей влахов, в XVI—XVII вв. хорватские сословия пытаются привязать иммигрированных влахов путем колонизации к законам страны. Таким образом оформляется слой свободных крестьян, должных взамен полученного надела только военной службой.

Поселенные пастухи — влахи принадлежат частью под ведомство комендатуры военной границы в Карольвароше и Варашде, вернее на верхней инстанции — военного совета в Граце. Их привилегия 1630 г., возобновленная в 1667 г. обеспечивает им сравнительно широкие права в связи с держанием земли (свободная купля-продажа и т. п.) и сохраняет остатки свободы родовой общины.

Другая часть влахов в военном отношении подведомственна отдельным помещикам и церковным организациям, и сознание крепостного происхождения их надела еще ясно. И хотя они тоже располагают правами, подобными правам крестьян — воинов военного совета в Граце, они находятся под постоянной угрозой ущемления их привилегии.

Вследствие влашской иммиграции происходит сильное расслоение в среде хорватского крестьянского населения, привилегии свободных крестьян — воинов, живущих в

непосредственном соседстве привязанных к земле крепостных раскрывают для классовой борьбы крестьян новую перспективу, стремление к завоеванию подобных привилегий.

В крестьянском восстании, разыгравшемся в 1653—1659 гг. на владениях графа Имре Эрдеди при Саве и на владениях загребского капитула в Сисеке привилегированные крестьяне — воины в Сисеке и Иваниче борются вместе с крепостными капитула и графа Эрдеди, и пока эти последние стремятся к уменьшению повинностей и в отдельных местах к получению военных привилегий, крестьяне — воины борются в защиту своих привилегий, поддерживая крепостных.

После все возобновлявшихся в течение 6 лет боев восстание окончилось частичными результатами.

E. SOMOGYI

L'EFFET DES PRIVILÈGES DES CONFIN MILITAIRES SUR LA FORMATION DE LA LUTTE DE CLASSE PAYSANNE AU XVIIe SIÈCLE (LE SOULÈVEMENT DE CROATIE EN 1653—59)

R é s u m é

L'évolution économique-sociale de la Croatie aux XVe—XVIIe siècles était nettement définie par le dépeuplement survenu sur la majeure partie de son territoire à la suite de la domination turque. Des tendances contradictoires s'observaient ici à partir du tournant du XVIe et du XVIIe siècles: les serfs croates réfugiés de devant les Turcs au Nord et au Nord-Ouest cédèrent leur place aux éléments populaires slaves y arrivés des Balkans, éléments, qui par leurs marauderies marquaient, au début, un danger non moins notable qu'était la menace des troupes maraudeuses des Turcs.

Les éléments populaires slaves s'engageaient dans une voie d'évolution différente à la notre et tout en conservant dans leur structure maintes particularités de la communauté primitive des clans ne s'adaptèrent que difficilement au régime féodal — chargé de liens du «deuxième servage» — formé chez nous. Ce n'est pas l'identité ethnique qui constituait un lien entre ces éléments populaires aux différents noms (slave, valaque, predaucius, etc.), mais bien leur évolution sociale analogue et leur rôle historique identique.

À défaut de travail et de forces de défense les ordres croates menacés par les maraudeurs valaques s'efforçaient d'accorder les Valaques, immigrés au cours des XVIe—XVIIe siècles aux lois du pays. Ce faisant ils donnaient naissance à une couche paysanne libre n'étant assujettie pour sa tenure qu'au service militaire.

Les pères valaques immigrés se trouvaient, en partie, sous l'autorité du commandement des confins militaires de Károlyváros et de Varasd, et à un degré supérieur, à celle du Conseil de Guerre de Graz. Les privilèges touchant la propriété foncière renouvelés en 1630, puis en 1667 assuraient des droits relativement larges (libre échange, etc.) et gardaient les vestiges des libertés connues par la communauté des clans.

Une autre partie des Valaques se trouvait sous l'autorité de certains seigneurs et des organisations ecclésiastiques, partie dont les parcelles gardèrent, en certains points, le caractère de la tenure servile. Bien que ceux-ci disposassent des droits semblables à ceux dont bénéficiaient les soldats-paysans étant sous l'autorité du Conseil de Guerre de Graz ils étaient constamment menacés par la perte de ces mêmes privilèges.

Par suite de l'immigration des Valaques une stratification accentuée se fit valoir dans la population paysanne croate et vu les privilèges des soldats-paysans libres vivant dans le voisinage des serfs liés à la glèbe, la lutte de classe paysanne se vit ouvrir de nouvelles perspectives pour déployer des efforts dans le but d'obtenir de semblables privilèges.

Au cours du soulèvement déroulé entre 1653—59 dans les domaines situés au bord de la Save du comte Erdődy et dans ceux de Sziszek étant dans la possession du chapitre de Zágráb, les soldats-paysans luttèrent côte à côte avec les serfs de ces mêmes domaines. Ces derniers entendaient atténuer leurs redevances serviles et s'efforçaient d'obtenir les privilèges dus aux soldats-paysans, ceux-ci saisirent des armes pour défendre leurs droits, ce faisant ils appuyèrent les serfs.

Après des luttes se renouvelant de temps à autre pendant six années le soulèvement finit par enregistrer des succès partiels.